

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра методики викладання і культури української мови

ПРІОРИТЕТИ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць
студентів, магістрантів філологічних спеціальностей
вищих навчальних закладів Рівненщини,
учнів відділення філології та мистецтвознавства
РМАНУМ та учасників Всеукраїнської
науково-практичної конференції
«Пріоритети філологічної освіти» (27 жовтня 2016 року)

Випуск 5

Рівне
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2017

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ МОВНОЇ ОСВІТИ У ВНЗ

Дроздова І. П. СУЧАСНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВИЩОЇ ШКОЛИ	4
Златів Л. М. ПРОБЛЕМАТИКА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ В ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОСТІ	7
Мельникович Г. Г. РОЛЬ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ ФАХІВЦІВ	12
Мушировська Н. В. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ	15
Шульжук Н. В. ЛІНГВІСТИЧНА СЕМАНТИКА В СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНИХ ДИСЦИПЛІН МОВОЗНАВЧОГО ЦИКЛУ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ	19
Регрут П. В. МЕДІАОСВІТА ТА МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ПІДГОТОВКИ ФІЛОЛОГА	25

РОЗДІЛ ІІ. ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

Мельничайко В. Я., Криський М. Й. ПРОБЛЕМНЕ ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	30
Палихата Е. Я. СИСТЕМНІСТЬ У ВИВЧЕННІ СПОЛУЧНИКА В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ	35
Хом'як І. М. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ	40
Антончук О. М. НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ У КОНТЕКСТІ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИХ І ОСВІТНИХ КОНЦЕПЦІЙ ХІХ-ХХІ СТ.	44
Бойко О. О. МОТИВАЦІЯ ЯК СКЛАДНИК НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 5 КЛАСІ	47
Майко С. С. КОМУНІКАТИВНІ ВПРАВИ – ПРІОРИТЕТНИЙ МЕТОД РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ	51
Максимович О. В. КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВОДИДАКТИКА У НАВЧАННІ РІДНОЇ МОВИ В ШКОЛІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ	54
Писарчук І. В. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ В ШКОЛІ	58
Царук Н. В. ПЕДАГОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ	61

УДК 811.161.2 (07):373

Палихата Е. Я.

СИСТЕМНІСТЬ У ВИВЧЕННІ СПОЛУЧНИКА В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Запропоновано відомості про систему й системність у вивченні української мови, здійснено аналіз програм і підручників із вивчення сполучника, виявлено прогалини й недоліки в його опрацюванні, запропоновано конкретизований теоретичний матеріал про сполучник і завдання для виконання вправ із дотриманням принципу переходу від легшого до важчого.

Ключові слова: методика вивчення сполучника, система, системність, вправи, завдання, формування комунікативних умінь.

Предложены сведения о системе и системности в обучении украинскому языку, произведен анализ программ и учебников по изучению союза, обнаружены пробелы и недочёты в его изучении, предложен конкретизированный теоретический материал о союзе и задания для выполнения упражнений из соблюдением принципа перехода от лёгкого к более трудному.

Ключевые слова: методика изучения союза, система, системность, упражнения, задания, формирование коммуникативных умений.

Information is offered about the system and system in the study of Ukrainian, the analysis of the programs and textbooks is carried out from the study of union, found out blanks and failings in his working, the specified theoretical material is offered about an union and task for implementation of exercises with the observance of transition principle from more easy to more heavy.

Key words: methods of learning conjunctions, system, systematism, exercises, tasks, developing communicative skills.

Успішній реалізації вимог сучасної освіти значною мірою сприяє системний підхід до вивчення будь-якого мовного явища. Він дає змогу використати принцип системності як логічну технологію, спрямовану на абстраговану діяльність школярів у процесі засвоєння граматики.

Аналіз лінгвістичних джерел засвідчує, що незначна частина учених студіювала сполучник у граматичній системі української мови (К. Г. Городенська, І. Р. Вихованень, О. К. Безпояско, А. К. Мойсієнко, В. М. Русанівський та ін.), а ще менша кількість лінгводидактичних досліджень про вивчення сполучника учнями загальноосвітньої школи. І. А. Нагрибельною, наприклад, досліджено функціонально-стилістичний підхід до вивчення сполучника в загальноосвітній школі; В. А. Ковальчук – узагальнення і систематизацію вивченого про сполучник як частину мови; А. Г. Кващук запропоновано матеріал про сполучник для допитливих школярів. Проте лінгводидактичним дослідженням системності вивчення сполучника учнями загальноосвітньої школи увага до сьогодні не приділялася. Це спонукало до студіювання системності процесу вивчення сполучника в початковій та основній ланці середньої школи.

Мета статті полягає у висвітленні системності вивчення сполучника упродовж перших двох рівнів загальноосвітньої школи (початкової і основної), у теоретичній та практичній її презентації.

Досягненню мети дослідження сприятиме розв'язання лінгводидактичних завдань, зумовлених дотриманням системності вивчення мовного матеріалу: 1) подати короткі відомості про систему й системність вивчення української мови в загальноосвітній школі; 2) проаналізувати вимоги програм і підручників із української мови для початкової та основної школи; 3) запропонувати методику засвоєння знань про сполучник на початковому й основному рівнях мовної освіти і відповідну систему вправ.

Навчання української мови в загальноосвітній школі є складним лінгводидактичним процесом, який відбувається з дотриманням принципу системності, що на практиці реалізується у складному й цілісному взаємозв'язку засвоєння мовних явищ (що вчити?) із використанням методів, прийомів і засобів навчання (як вчити?). У лінгводидактиці використовуються принципи «систематичність» як суворо послідовний та регулярний процес навчання, і «системність» як упорядковане розміщення мовного матеріалу відповідно до вікових особливостей учнів та етапів навчання. Поняття «системність» використовується за умови функціонування системи як організації послідовної побудови навчання

мовного матеріалу з опорою на зв'язок із вже вивченим за допомогою відповідних дидактичних засобів. На основі названих понять (системність і систематичність) у методиці навчання української мови появляється поняття «системний підхід» до вивчення мови. Він виступає і як основоположний методологічний принцип сучасної науки, і як засіб наукового пізнання, що дає змогу використати принцип системності як мисленнєву технологію, що реалізує на практиці принцип цілісного розгляду явищ у складному взаємозв'язку їх розвитку. Системний підхід до вивчення мови впливає із розуміння поняття «система». Системою вважають сукупність елементів, пов'язаних спільною функцією, планомірним їх розташуванням, цілісністю результатів взаємодії, призначеної для якоїсь однієї мети [4, с. 529-530]. Сутність досліджуваного елемента можна зрозуміти, розглядаючи його у взаємодії з іншими елементами системи. Саме тому системний підхід до вивчення мови сприяє об'єктивному відображенню і пізнанню мовних явищ дійсності, що стосується вивчення сполучника.

Системний підхід до вивчення сполучника забезпечується системним розташуванням мовного матеріалу у програмах і підручниках з української мови з урахуванням вікових і психологічних особливостей школярів.

Відповідно до аналізу програм з української мови для початкової школи перші теоретично-практичні відомості про *сполучники* учні повинні одержувати у другому класі. Вони характеризуються, як «службові слова (*а, але, і, чи, тому що*), до яких не ставлять питань, але без яких майже неможливо побудувати речення» [3, с. 29].

Згідно із програмою для четвертого класу учні мають ознайомитися зі *сполучниками*, призначеними для «поєднання однорідних членів речення», які в усному мовленні відповідають інтонації «перелічування і протиставлення» [3, с. 59]. Крім цього матеріалу, у програмі з української мови для четвертого класу за 2006 р. подано відомості про складне речення: «вправляння в аналізі складних речень та в аналізі їх за зразком, схемами, малюнками, створеними ситуаціями», частини яких поєднуються інтонацією чи *сполучниками*. Але в програмах за 2012 і 2015 роки названі вимоги зникли. У зв'язку з цим відзначимо, що відсутність у цих програмах відомостей про складне речення, на нашу думку, є одним із недоліків останніх програм. Мотивуємо це тим, що упродовж чотирьох років навчання у початковій школі учні працюють над простим реченням, і є цілком доречним продовженням цієї роботи над загальними відомостями про складне речення у четвертому класі, що стане початком подальшого вивчення мови в основній школі на синтаксичному і пунктуаційному рівнях.

Згідно із програмою для основної школи учні п'ятого класу мають повторювати матеріал про сполучник під час вивчення речення з однорідними членами зі сполучниками *а, але, і*; використання сполучників *і, та, й, а, але* для зв'язку слів у реченні і зв'язку простих речень у складні.

У сьомому класі учні отримують повноцінні знання про сполучник як службову частину мови, види сполучників, їх правопис, про сполучники сурядності і підрядності, які є орієнтиром для впізнання й розрізнення складносурядних і складнопідрядних речень у дев'ятому класі під час вивчення пунктуації [5] для правильного вживання або невживання роздільних (віддільних) розділових знаків.

Аналіз підручників з української мови для другого класу М. С. Вашуленка і С. Г. Дубовик, з рідної (української) мови показав, що вони частково відповідають вимогам програми: у них подається визначення поняття «службові слова», але після правил не наводяться приклади; запропоновано визначення і перелік прийменників як службових слів, але про сполучник повної інформації, як про прийменник, наприклад, немає. Хоча наведені у підручнику вправи містять речення із прийменниками і сполучниками, а також сполучник, як і прийменник, поєднує слова в реченні у певні сполучення, які виступають головними або другорядними членами, що вивчаються в 3 класі (*Брат і сестра виконували домашні завдання. У парках і садочках падають листочки*). І цілком доречно було б подати в підручнику для 2 класу правило і приклади про сполучник. Таке розміщення матеріалу відповідало б принципам систематичності і послідовності та наступності і перспективності вивчення граматики у зв'язку з іншими мовними розділами.

У підручниках для четвертого класу згадуються сполучники *і, та, а, але* під час вивчення однорідних членів речення. Цей матеріал пропонується вивчати разом із пунктуаційним правилом: «між двома однорідними членами перед сполучником *і (й), та* кому не ставлять. Перед сполучниками *а, але* кому ставлять завжди» [1]. Підручник для 4 класу [2] подає інформацію про сполучники у зв'язку з вивченням речень з інтонацією перелічування та протиставлення і запропоновано правила про однорідні члени речення, які з'єднуються сполучниками. Прикладів речень до цих правил у підручниках не наведено.

Для засвоєння знань про сполучники ми пропонуємо теоретичний матеріал у системному його розподіленні на основі використання асоціативних таблиць із кольористичними ефектами, який мають за своїти учні початкової і основної школи для успішного їх використання під час вивчення однорідних членів речення, складносурядних і складнопідрядних речень і розставлення в них розділових знаків. Подаємо системно розміщений теоретичний матеріал для учнів загальноосвітньої школи з метою вивчення сполучника.

1. Учнім другого класу під час опрацювання теми «Службові слова в реченні», крім прийменника, пропонуємо засвоїти знання про сполучник як службову частину мови: подати дефініцію із наведеними прикладами речень: «Слова *і (й), та, а, але, або; що, щоб, коли, якщо, ніби* називаються **сполучниками**. У реченні вони поєднують слова. Сполучники можуть складатися з одного або декількох слів».

Сполучник

Види сполучників	Приклад речень зі сполучниками
<i>і (й), та (і), та й</i>	<i>На городі ростуть жоржини й айстри.</i>
<i>а, але, та(але), зате, проте, однак.</i>	<i>Квітка матіоли дуже маленька, але літніми вечорами має чудовий запах!</i>
<i>чи...чи, не то...не то, хоч...хоч</i>	<i>У нічній тиші не то риба плескається, не то рибалка веслом хлопас.</i>
<i>для того щоб; щоб; аби; щоби</i>	<i>З усіх кінців збігаються звірі, щоб поживитися смачною їжею.</i>
<i>тому що; через те що; бо; оскільки</i>	<i>Люблю людей землі моєї, бо й землі моєї син.</i>
<i>як, мов, наче, неначе, мовбито</i>	<i>Навчання мов подорож у світ знань.</i>

2. Для засвоєння знань учнями четвертого класу про використання сполучників під час вивчення однорідних членів речення пропонуємо правило: «однорідні члени речення можуть з'єднуватися за допомогою сполучників *і (й), та, а, але, проте* та інших. Між однорідними членами перед сполучником *і (й)* кома не ставиться. Перед сполучниками *а, але* кома ставиться завжди. Наприклад: *Все пробудилося й поле ожило. Одежа краца нова, а друзі краці старі.*

3. Відомості про сполучники, з якими знайомляться учні під час роботи зі складним реченням, розподіляються за класами. У початкових класах, зокрема, в четвертому, пропонуємо подати загальні уявлення про складне речення, навести приклад складних речень із сурядними і підрядними сполучниками без використання названих термінів. Цей матеріал доповнить уже запропонований у підручнику для 4 класу [2], ми їх лише доповнили: «Речення, в якому дві чи більше основ, є складним. Одна частина складного речення з іншою може поєднуватися сполучниками (*і, й, а, але* та інші; *що, щоб, бо, коли* та інші) чи інтонацією, а на письмі відділятися комою. Наприклад: 1. *Тане сніг, течуть струмки, ожива травичка. Наче золотом горять пелюстки жовтенькі, і листочки мерехтять ніжні зелененькі.* 2. *Мати повчали діточок, щоб вони були чемними у школі.*

За підручниками для п'ятого класу учні повторюють теоретичний матеріал про прості речення з однорідними членами і складні речення, частини яких поєднуються сполучниками відповідно до вивченого у початкових класах. Ця робота проводиться практично за допомогою виконання вправ.

У сьомому класі учні знайомляться із теоретичним матеріалом про сполучник як частину мови і поділ сполучників на сурядні і підрядні та відповідні групи. У підручнику для восьмого класу запропоновано сполучники, які поєднують частини складнопідрядних речень, але не названо сполучників, що поєднують частини складносурядних речень.

Пропонуємо подавати учням такі відомості: «сурядні сполучники поєднують між собою однорідні члени речення або частини складносурядного речення як рівноправні, незалежно одне від одного (*і групи, і сливи, і червоні яблука*). За допомогою евристичної бесіди діти повторюють теоретичний матеріал про класифікацію сполучників (*єднальні, протиставні і розділові*), вивчений у сьомому класі. Пропонуємо таблицю із класифікацією сурядних сполучників і приклади складносурядних речень.

Сурядні сполучники у складних реченнях

Єднальні сполучники у складних реченнях	Протиставні сполучники у складних реченнях	Розділові сполучники у складних реченнях
<i>і (й), та, і...і, ні...ні</i>	<i>а, але, та (у значенні але), зате, проте, однак</i>	<i>або, чи, або...або, то...то, чи...чи</i>
<i>На узліссі у кущах зрубані пеньочки, і на них кругом сидять купою грибочки.</i>	<i>Я малий ще нині, але вірний син України.</i>	<i>Дівчинка з радості то плакала, то сміялася.</i>

У підручнику для восьмого класу подано відомості про підрядні сполучники і сполучні слова, наведено приклади складнопідрядних речень із підрядними сполучниками. Вважаємо, що доречно було б використати матеріали таблиці «Підрядні сполучники у складних реченнях».

Підрядні сполучники у складних реченнях

Класифікація сполучників	Перелік підрядних сполучників	Приклади речень із підрядними сполучниками
допустові	<i>незважаючи на те що, хоч, дарма що, хай</i>	<i>Я переміг, дарма що спочатку Василь біг першим.</i>
мети	<i>щоб, для того щоб, з тим щоб</i>	<i>Марго вийшла, щоб дочка попрощалася з подругою.</i>
наслідкові	<i>так що, так що й</i>	<i>З нами ївав гуморист, так що дорога була веселою.</i>
порівняльні	<i>як, ніби, наче, неначе, нібито, начебто</i>	<i>Вітер сильно завивав, ніби хтось ридав під лісом.</i>
причинові	<i>тому що, бо, через те що</i>	<i>Я не повірила йому, тому що він не перший казав неправду.</i>
умовні	<i>якщо, якби (аби), коли, тільки</i>	<i>Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя.</i>
часові	<i>коли, доки, поки, тільки, ледве, як тільки</i>	<i>Доки сонце зійде, роса очі виїсть.</i>

У таблиці запропоновано: а) класифікацію підрядних сполучників, які вживаються у складно-підрядних реченнях, б) перелік підрядних сполучників кожної класифікаційної групи, в) приклади складнопідрядних речень для розуміння того, що підрядні сполучники у складнопідрядних реченнях приєднують підрядну частину до головної з виділеними сполучниками для кращого запам'ятовування.

У восьмому класі учні отримують інформацію про сполучні слова, які є повнозначними словами і виконують в реченні дві функції: 1) з'єднують підрядне речення з головним, 2) виступають членами речення (тоді як сполучники не бувають членами речення). Обов'язково учитель наводить приклади речень зі сполучником і сполучним словом для їх аналізу й порівняння, наприклад: *Море було таке лагідне, що я захотіла погладити його долонею. Я і не знав, що так скоро повернуся на Батьківщину.*

Пропонуємо таблицю «Сполучні слова у підрядних реченнях», у якій наведено приклади речень зі сполучними словами і відповідними поясненнями, чому саме сполучне слово не можна кваліфікувати як сполучник.

Сполучні слова у складнопідрядних реченнях

Речення	Сполучні слова	Пояснення
<i>Я і не знав, що так скоро повернуся на Батьківщину.</i>	що	Виступає в реченні підметом.
<i>Усе, що росте на моєму городі, посади мої батьки.</i>	що	Виступає в реченні підметом.
<i>Коли весело живеться, до роботи серце рветься.</i>	коли	Виступає в реченні обставиною часу.
<i>Ми підійшли до села, коли цілком стемніло.</i>	коли	Виступає в реченні обставиною часу.

Пропонуємо вправи, призначені для аналізу речень, складання їх за зразком, схемою, природними чи штучними ситуаціями з метою засвоєння учнями сполучника і розуміння його ролі у простих і складних реченнях. Вони опираються на методи здобуття нових мовних знань (пояснювально-ілюстративні (розповідь, наочності) та частково-пошукові (робота з підручником, спостереження над мовними явищами) методи) і методи формування комунікативних умінь (імітаційний, оперативний і комунікативний, призначений для продукування мовлення).

Під час розробки своєї системи вправ для вивчення сполучника, ми дотримувалися послідовності у формуванні комунікативних умінь і запропонували в них аналітичні, конструктивні та комунікативні завдання. За їх допомогою зорієнтовано учнів на поступове розширення теоретичних відомостей про функційні особливості сполучників і на формування в учнів умінь аналізувати, конструювати, реконструювати і продукувати речення.

1. Системності у виконанні вправ із використанням сполучників для поєднання слів у простому реченні учні дотримуються під час виконання таких завдань: 1) відшукати в запропонованих реченнях сполучники, назвати їх; 2) побудувати речення із поданими учителем сполучниками; 3) скласти текст на визначену тему, використавши в ньому сполучники.

2. Вправи з дотриманням системності у засвоєнні сполучників для поєднання частин складного речення можуть мати такі завдання: 1) упізнати в текстах сполучники (сурядні та підрядні), підкреслити ; 2) скласти складносурядні речення зі сполучниками, які поєднують його частини; 3) побудувати складнопідрядні речення зі сполучниками, які поєднують його частини; 4) накреслити схеми даних чителем складносурядних і складнопідрядних речень, виділити в них сполучники; 5) створити текст (5-6 речень), використавши в ньому виучувані сполучники.

3. Вправи про використання сполучників у реченнях з однорідними членами: 1) зачитати речення однорідними членами без сполучників та зі сполучниками; 2) реконструювати речення з однорідними членами без сполучників у речення з однорідними членами зі сполучниками; 3) створити текст за природною чи штучною (вербально описаною) ситуацією (5-6 речень) з однорідними членами, послідовними сполучниками.

У результаті застосування запропонованої методики навчання сполучника з урахуванням системності і систематичності під час вивчення теоретичного матеріалу та закріплення вивченого за допомогою виконання запропонованих вправ дає можливість розрізняти сполучник від сполучних слів та від інших службових частин мови, доречно використовувати їх в усному і писемному мовленні.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому студіюванні методики роботи над засвоєнням сполучників під час опрацювання ускладнених речень (8-9 класи) та узагальнення і систематизації вивченого в основній школі (10-11 класи).

Література:

1. Вашуленко М. С. Українська мова : підруч. для 2 кл. загальноосвітн. навч. закл. з навчанням українською мовою / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 160 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова: підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко / за ред. М. С. Вашуленка. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2015. – 192 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 1- 4 класи (зі змінами). – Тернопіль : Ман-дрівець, 2015. – 256 с.
4. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – Київ : Наукова думка, 2000. – 680 с.
5. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи. – К. – Ірпінь : Перун, 2005 – 176 с.